

Бојана Богдановић

Етнографски институт САНУ

bojana.bogdanovic@ei.sanu.ac.rs

Методологија истраживања града / у граду у савременој српској урбаној антропологији¹

Апстракт:

У раду се даје преглед свих фаза емпиријски орјентисаног истраживања града / у граду, са посебним освртом на методологију истраживања визуелног идентитета Београда које је спроведено 2021. године на узорку од 70-оро деце основношколског узраста. Циљ рада је да укаже на методолошку комплексност процеса истраживања урбаних тема, те сумира досадашња искуства рада са децом као специфичним урбаним актерима.

Кључне речи:

град, методологија, српска урбана антропологија, деца.

Град као истраживачки оквир

Град је, као изузетно сложен просторни, културни, социјални, економски и демографски феномен, временом постао место општег интересовања како стручне тако и шире јавности, те се питања урбаног разматрају и анализирају на најразличитијим ралинама (види Radović 2013, 9). Историја урбаних насеља, развитак градова, урбане структуре, просторни обрасци, урбане политике и проблеми, идентитети градова, просторно планирање и сл., само су неке од тема које додирују многи дисциплинарни приступи и парадигме (политичка економија, теорија архитектуре и планирања, урбана социологија, урбана антропологија, културна географија итд.). У оквиру српске етнологије и антропологије истраживање архитектонски и урбанистички дефинисаног градског простора као

¹ Текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200173, од 05.02.2024.

културног феномена и процеса *per se* има извесну традицију која започиње студијама Тихомира Ђорђевића (Богдановић 2019, 9). Он је на слојевитост града као истраживачке теме указао још почетком прошлог века (1922) у предговору за књигу Косте Н. Костића „Наши нови градови на југу“:

Заметак неких од наших градова почиње у врло далекој прошлости, неких чак у времена до којих ни Историја не допире. Живот им се даље наставља кроз класична времена Грка и Римљана, кроз византијско, кроз времена варварских најезда, кроз словенско и турско, све до наших дана слободе и уједињења. За сав тај дуги низ времена њихова је судбина била врло бурна и врло промењива. Свака промена господара мењала је и обличје и карактер наших градова. Свака их је рушила и поново подизала; прогањала им старо и доводила ново становништво, или је стварала нове етничке мешавине и стапања; уништавала једну културу, а на њено место заснивала другу, или је и једну и другу сливала у нове, подмлађене и свеже облике и варијације; мрачила им и потискивала старе успомене и стварала и истицала нове, или их је комбиновала у нове традиције, у којима је тешко издвојити шта је чије и у којој је мери. Цео тај низ рушења и подизања, пропадања и обнављања, потискивања и истицања, комбиновања, сливања и подмлађивања врло је тешко пропратити од почетка, у целини, доследно, критички и тачно (Ђорђевић 1922, VIII– IX).

У почетку су етнографска и етнологска испитивања у варошицама, варошима и градовима Србије била „умногоме тек у зачетку и недостатна“ (Пантелић 1995, 12). У оновременој етнологској парадигми град је посматран и истраживан као потпуно другачији тип друштвене заједнице од сеоске, чији су становници по пореклу, начину живота и вредностима углавном одвојени од „народа“ (в. Радовић 2017, 584). Култура градских слојева је симплификовано посматрана као „производ вањских утицаја“, „страни импорт“ (Радовић 2017, 584), „култура господе“, „култура туђа, страна, која наваљује на сеоску“ (Ђорђевић 1984, 8), она која садржи „стране елементе“ (Perković, 1987, 139). Неке од ретких урбаних тема – које су у првој половини прошлог века проучаване у оквиру обласних истраживања насеља и становништва – биле су градско одевање, обичајни живот, производно занатство и сл. (в. Филиповић 1927, 1931, 1934; Николић 1927; Хаџи Васиљевић 1932). Иако је у годинама након Другог светског рата, услед свеукупне трансформације дру-

штва, био очекиван већи пораст интересовања етнолога за питања урбанитета, „истраживања већином нису суштински излазила из тематско-методолошких оквира зацртаних још у предратно доба“ (Радовић 2017, 588). Све до 70-их година прошлог века, град се тек повремено јавља као тема истраживања па је самим тим и продукција радова релативно скромна. Године 1984., у Смедереву је одржано Осмо саветовање Етнолошког друштва Србије са темом „Урбано и савремено“. Радови изложени на овом скупу објављени су исте године у Етнолошким свескама. У саветовању и публикацији којом су обухваћене различите градске тематике (правци урбане антропологије, наркоманија у Београду, брак и породица у граду и сл.), учествовали су етнологизми из различитих српских институција (Душан Дрљача, Мирјана Прошић-Дворнић, Весна Душковић, Иван Ковачевић, Ранко Баришић и други) (в. Бандић 1984). Прва етнолошка публикација у Србији која је у целости била посвећена (суб) урбаним темама јесте Зборник радова Етнографског института САНУ књига 14–16, коју је уредио Петар Влаховић (1984). У њему су презентовани резултати истраживања 1) антропогеографских и етнодемографских карактеристика; 2) културе становања; 3) брака, породице и сродничких односа и 4) обичајног живота у приградским насељима Београда, Крушевца, Лесковца, Пирота и Новог Пазара.

Временом, урбане теме постају све присутније у домаћој етнологији и антропологији. Данас је град већ увелико утемељен као легитимни и пуноправни предмет проучавања. Урбана тематика је део бројних појединачних и колективних урбаних (етно)антрополошких истраживачких задатака који се најчешће реализују у оквиру научних и образованих институција попут Етнографског института САНУ, Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, института у саставу Београдског универзитета и др. Дакле, „од 2002. године, прилику да као истраживачи закораче у савремени град, односно у чвориште културних, политичких, економских и других трансформација, добијају већ студенти основних академских студија у оквиру наставе урбане антропологије на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду“ (Богдановић 2020а, 7). За увођење предмета Урбана антропологија на поменутом Одељењу заслужна је проф. др Весна Вучинић Нешковић, која је детаљно описала успостављање, структуру, динамику и резултате спровођења наставе на овом предмету (Вучинић Нешковић 2020). Увећава се, самим тим, и број урбаних

антрополошких студија које се на различите начине баве самим градом, односно његовом културом, идентитетом или динамиком (в. Радовић 2017, 594). Неке од најновијих урбаних тема у српској етнологији / антропологији су: идентитети и памћење у јавном простору (Радовић 2017), визуелни идентитет града (Bogdanović 2022; Богдановић 2023), сакрализација градског простора (Тодоровић 2023), урбани простор као музичка сцена (Благојевић 2020), родни аспекти градског простора (Јаковљевић Шевић 2020), сензорни приступи просторним заједничким добрима (Николић и Вујовић 2020), урбано становање, стварање друштвених простора и нови живот просторних заједничких добара (Nikolić 2023) и др.

Методологија антрополошког истраживања града / у граду

Проучавање града – као и сва друга етнолошко-антрополошка истраживања (обичајног живота, религијских пракси, етничитета, колективних идентитета, културног наслеђа итд.) – изузетно је сложен процес који подразумева низ активности, почев од избора теме истраживања до коначног публиковања резултата. Било да се разматрају општи проблеми који одређују град као посебан просторни и културни ентитет или, пак, конкретне урбане појаве, интегрални план сваког истраживања града / у граду би требало да садржи следеће етапе: 1) научну припрему истраживања; 2) спровођење теренског истраживања и 3) анализу, интерпретацију и публиковање добијених података (в. Вучинић Нешковић 2013).

1. Прва фаза подразумева припрему истраживања која укључује све активности које се одвијају пре спровођења теренског истраживања (Вучинић Нешковић 2013, 25). Избор теме, преглед доступне литературе / извора, одабир методолошких техника као и обезбеђивање свих потребних дозвола, неопходни су предуслови за спровођење сваког истраживања града / у граду.

А) Избор теме – простор града нуди читав спектар тема које могу заинтересовати истраживаче, било да су они професионално ангажовани у научним, високообразовним или стручним институцијама. Одабир теме је најчешће резултат личних вокација самих истраживача. Тема се углавном формулише кроз постављање истра-

живачког питања, хипотезе или дефинисањем циља истраживања (Вучинић Нешковић 2013, 25).

Б) Преглед доступне литературе / извора представља експлораторну фазу истраживања која обезбеђује ближе упознавање са одабраном темом као и податке који могу бити оперативни у наредним фазама.

В) За истраживање града / у граду, урбаним антрополозима су на располагању различите методолошке технике. У зависности од тога да ли је реч о квалитативном² или квантитативном³ приступу, урбани антрополози могу користити како „традиционалне“, тако и „иновативне“ етнографске технике. Ова методолошка разноликост омогућава сагледавање града у најширем могућем оквиру. Са становишта савремене методологије не постоје „исправне“ или „погрешне“ истраживачке методе. Уместо тога, тачније је рећи да методе могу бити само више или мање прикладне за долажење до одговора на основно истраживачко питање (Zlatanović 2014, 168). У до сада објављеним студијама из српске урбане антропологије коришћени су следећи методолошки приступи:

- Извори су производи уобичајене активности институције, групе или појединца настали у прошлом или садашњем времену, који су похрањени на више или мање организован начин (Вучинић Нешковић 2013, 59). Архивирани или случајно сачувани писани, визуелни, звучни или материјални документи (званични државни / општински списи, статистички подаци, дневна и периодична штампа, приватне колекције фотографија итд.) за урбаног антрополога представљају драгоцену грађу коју је потребно додатно обрадити и интерпретирати. Ова методолошка техника посебно је погодна за проучавање одономастике и градске топонимије, али и свих других урбаних тема (структура града, меморализација урбаног простора, градско одевање и сл.).⁴

2 Квалитативни приступ подразумева организацију података (тражење значајних категорија, откривање образаца у речима, мишљењима или догађајима), њихову редуцију (након успостављања категорија подаци се ради даљег сређивања кодирају), као и поређење с почетном теоријом и радном хипотезом (Ђурић 2007, 316).

3 Квантитативни приступ подразумева прецизно установљавање корелације између појединих параметара (одредница) као и мерење заступљености неке истраживане појаве кроз различите ставове, представе или праксе садржане у одговорима испитаника (Вучинић Нешковић 2013, 44-45).

4 Начин примене наведене методолошке технике види у Radović 2013; Радовић 2014; Јаковљевић Шевић 2020; Богдановић 2020б.

• Интервју је стручни разговор који антрополог обавља на терену ради добијања информација на основу којих ће извести одређене научне закључке. Антрополошки интервју може бити структуриран, полуструктуриран и неструктуриран (према врсти упитника на основу кога се разговор води); формалан и неформалан (према начину спровођења), индивидуални и групни (према броју испитаника), телефонски, интернет или лицем у лице (према типу медија који се користи у интервјуисању) (Вучинић Нешковић 2013, 139-140; Крстић 2020, 80). Урбани антрополози врло често користе овај методолошки поступак (најчешће у комбинацији са другим техникама) како би стекли сазнања, чули мишљења, доживљаје и искуства, забележили специфичне ставове и сл., о најразличитијим темама које припадају простору града. Другим речима, скоро се свака урбана појава (ритуално коришћење приватног / јавног простора града, градска свакодневица, идентитет града, култура сећања, споменичко наслеђе итд.) може истраживати (између осталог и) овим методолошким техникама.⁵

• Анкета је истраживачки метод који се заснива на сакупљању података помоћу прецизно постављених питања обухваћених једним стандардним упитником. Припада квантитативном истраживачком поступку који се спроводи на узорку који је довољно велик и репрезентативан како би одговори могли да буду подвргнути квантитативној анализи, а закључци адекватни за циљану популацију (Вучинић Нешковић 2013, 180). Анкетни упитник може да садржи питања различите форме – од затворених (одабир понуђених одговора) до отворених (давање одговора у слободној форми). Овај истраживачки поступак урбани антрополози могу применити када проучавају распрострањеност извесног урбаног феномена, корелацију између појединих параметара или, пак, заступљеност неке појаве кроз различите ставове, представе и праксе. До сада је у оквирима српске урбане антропологије употребљен у истраживању простора друштвеног окупљања, визуелних маркера града, градских симбола и др.⁶

• Опсервација је једна од најстаријих и најопштијих метода прикупљања емпиријских података. Овај истраживачки поступак подразумева активност (или праксу) посматрања и бележења чи-

5 Начин примене наведене методолошке технике види у Богдановић 2019, 2023; Благојевић 2020.

6 Начин примене наведене методолошке технике види у Вучинић Нешковић 1999; Bogdanović 2022.

њеница и догађаја, саме чињенице које су том приликом опажене и забележен, као и коментаре засноване на ономе што је опажено (Вучинић Нешковић 2013, 113). Предмет антрополошке опсервације у граду могу бити различите просторне праксе, јавни догађаји, визуелна појавност града, промена урбане структуре и др.⁷

- Опсервација са партиципацијом (синоними су „посматрање са учешћем“ и „посматрање и учествовање“) представља посебан тип опсервационе методе прикупљања података која се спроводи у природним околностима објекта посматрања тако што истраживач постаје посматрач-учесник, привремени члан одређене социокултуралне средине (Zlatanović 2014, 169). Учествовање може да буде делимично и потпуно – у првом случају истраживач није више анонимни појединац у маси учесника и посматрача, већ је у препознатљивој улози истраживача који је професионално заинтересован за одређену појаву, док у другом случају истраживач постаје један од кључних актера у догађају који је предмет истраживања (Вучинић Нешковић 2013, 124-125). Примењујући овај истраживачки поступак, урбани антрополог може истраживати (политичке, културне, хуманитарне и друге) јавне догађаје, активности везане за одређене градске просторе, свакодневницу на нивоу стамбене заједнице и сл.⁸

- Сензобиографска шетња је етнографска истраживачка техника која пружа могућност за истраживање богатог, отеловљеног и контекстуално специфичног сензорног памћења и искуства. Сензобиографске шетње представљају врсту дубинског, полуструктурираног интервјуа у покрету (енг. *walk-along*) усмереног на чулно искуство. Овај метод је посебно погодан за истраживање перцепције градског простора, просторних пракси; корелације између биографије и места; друштвене архитектуре природног окружења и сл. (Nikolić 2023, 50).⁹

- Фото-елицитација подразумева заједничко гледање фотографија од стране истраживача и испитаника. Призори, личности и догађаји забележени на фотографијама код информаната евоцирају искуства, успомене и рефлексије, док, са друге стране, истраживач

7 Начин примене наведене методолошке технике види у Ђорђевић Црнобрња и Крел 2024.

8 Начин примене наведене методолошке технике види у Nikolić 2023.

9 Начин примене наведене методолошке технике види у Николић и Вујовић 2020; Nikolić 2023.

модерира и усмерава ток разговора у складу са предметом истраживања (Nikolić 2023, 50).¹⁰

• Цртеж, као графички приказ неког облика, предмета или појаве урађен помоћу графичких средстава – линије / мрље / тачке (Marković *et al.* 2009, 31), може бити нарочито погодан за сагледавање и анализу визуелних појава, попут визуелних мапа, маркера и сл. У истраживању урбаних тема из антрополошке перспективе, посебну примену може наћи у раду са осетљивим групама испитаника (нпр. децом / особама са сметњама у развоју). Ово је једна од ретко примењиваних методолошких техника у српској урбаној антропологији.¹¹

Потребно је, у контексту навођења различитих методолошких приступа, нагласити и то да рецентна истраживања у српској урбаној антропологији у највећем броју случајева комбинују различите методолошке технике (в. нпр. Дражета и Станкић 2020).

Г) Антрополошка истраживања града / у граду често захтевају прибављање одређених врста дозвола било од стране институција, групе или појединаца. Дозвола се може тражити усменим путем или у виду званичног дописа упућеног од стране установе која истраживача шаље на терен / истраживача лично у случају да истраживање врши самостално. Том приликом неопходно је нагласити тему, методологију и циљ истраживања, као и то да ће се резултати користити искључиво у научне / стручне сврхе. Дозвола се за спровођење истраживања може добити у усменој или писаној форми и неопходан је предуслов за улазак истраживача у државни архив, општину, музеј или, пак, приватну кућу.

2. Друга фаза, односно сам спровођење теренског истраживања је „повезано са предвидивим, али и многим непредвиђеним околностима и проблемима, што се неизоставно одражава и на сам истраживачки процес” (Ивановић Баришић 2019, 359). Као и при реализацији било ког другог антрополошког истраживања, и у истраживању урбаних тема на самом терену могу се појавити препреке попут: недостатка времена (истраживања су често временски ограничена, што значајно може утицати на квантитет и квалитет добијене теренске грађе), отворености саговорника да говоре о одређеној теми (може се десити да су саговорници превише „за-

10 Начин примене наведене методолошке технике види у Nikolić 2023.

11 Начин примене наведене методолошке технике види у Bogdanović 2022; Богдановић 2023.

творени“, да им је непријатно да дају одговор на поједина питања и сл.), крхкости сећања (која посебно долази до изражаја када се изучавају појаве које сежу у даљу прошлост) и сл. С друге стране, истраживач током спровођења истраживања мора задржати објективност, стрпљење, те љубазност. Такође, при реализацији сваког истраживања у граду / о граду, посебно у оним сегментима који подразумевају рад са људима, потребно је водити рачуна да се оно у свим својим етапама спроводи према званичним / важећим правним актима који подразумевају пре свега заштиту права човека, нарочито деце.

3. Трећа – завршна – фаза сваког истраживања у граду / о граду подразумева анализу, интерпретацију и публикавање добијених података. Ова три паралелна и међусобно прожимајућа процеса односе се на податке добијене како путем теренског истраживања, тако и путем проучавања других врста извора (Вучинић Нешковић 2013, 205). Анализа добијених података обухвата раздвајање било које истраживањем обухваћене целине на њене делове како би се сазнало о њиховој природи, пропорцији, функцији, међусобним односима и сл. Она може бити квантитативна и квалитативна – прва од њих јесте статистичка анализа усмерена на податке изражене у нумеричкој форми, док друга подразумева анализу садржаја. Анализа имплицира интерпретацију која представља активност извођења објашњења или значења резултата анализе, тј. тумачење резултата анализе на основу унутрашњих карактеристика појаве која је изучавана као и спољних фактора који на њу потенцијално утичу. Урбани антрополози резултате својих истраживања могу публиковати у различитим врстама научних студија (научним чланцима / монографијама). Писање научних текстова из области урбане антропологије је сложен и захтеван посао који претпоставља таленат и стрпљење, али пре свега упоран рад (в. Вучинић Нешковић 2013, 205-233).

Методологија истраживања дечјих урбаних искустава

Године 2021., започела сам истраживање визуелног идентитета Београда који је (до тог тренутка) био ван истраживачких оквира у домаћој урбаној антропологији. Истраживање сам покренула на пресеку две субдисциплине – урбане антропологије и антропологије

деце/детињства – јер сам изглед главног града одабрала да посматрам из дечје перспективе. У оквиру ове истраживачке теме до сада сам спровела два теренска истраживања – прво сам реализовала у марту 2021. године на узорку од 60-оро деце узраста 7–11 година, док сам друго спровела у другој половини исте године на узорку од 10-оро деце узраста 11–14 година. Циљ истраживања био је да пружи одговор на нека од кључних питања сагледавања појавности главног града: 1) који су визуелни маркери Београда, према мишљењу деце, кључни за његов визуелни идентитет и које су централне тачке на симболичкој мапи главног града?; 2) који је главни симбол Београда и којим се критеријумима анкетирани деца руководе приликом селекције централног визуелног маркера?; 3) да ли су (и у коликој мери) појединачне дечје перцепције визуре главног града међусобно компатибилне и које су карактеристике опште дечје слике главног града?; 4) да ли је (и на који начин) дечја слика града усклађена са „званичном“ сликом Београда? и 5) да ли је дечја перцепција визуелног идентитета главног града резултат непосредног или, пак, посредног урбаног искуства? Истраживање ове изузетно сложене, занимљиве и значајне теме садржало је следеће сукцесивне фазе:

1. Избор теме

За дечју перцепцију визуелне појавности града сам се, у научном смислу, заинтересовала након што сам са својим сином, који је у том тренутку имао 9 година, разговарала о изгледу града у којем живимо (Београд). Причали смо о његовим улицама, рекама, игралиштима, новобеоградским блоковима (у којима станујемо), лепотама и недостацима „великог града“. Разговарајући са њим, схватила сам да деца његовог узраста имају развијен однос према урбаној околини која их окружује те да су, у том смислу, компетентни урбани актери вредни проучавања. Стога сам помислила да би било занимљиво (и корисно) из антрополошког угла продискутовати нека од кључних питања сагледавања појавности главног града као визуелног ентитета *per se* и то из дечје перспективе, тим пре, јер у српској урбаној антропологији до тог тренутка нису рађена истраживања овог типа.

2. Експлоративно истраживање

Иако се у домаћој етнологији и антропологији на једној страни налазе бројне студије о друштвеним и културним праксама карактеристичним за период детињства којима домаћи истраживачи

приступају са различитих тематских, методолошких и теоријских позиција, док се на другој континуирано увећава број урбаних антрополошких радова који се баве најзначајнијим теоријским проблемима који одређују град као просторни и културни ентитет *per se*, тачка пресека две истраживачке теме – детињства и простора града – готово да и не постоји. Стога сам се у експлоративној фази истраживања превасходно ослонила на доступне студије које су резултат истраживања у областима социологије града, односно социологије детињства. Међутим, и њихов је број минималан. Неке од релевантних студија биле су оне у којима су објављени резултати истраживања урбаних димензија дечје свакодневице, просторних аспеката институционализације детињства, те игралишта као просторних ресурса структурисане и контролисане игре (Radović 2014, 2015, 2016; Маловић 2019). Такође сам, кроз доступну литературу, стекла увид у то како неки од страних аутора приступају теми детињства и / у града(у). Највећи изазов било је упознавање са литературом / изворима из области психологије који третирају визуелну перцепцију околине као когнитивни процес, јер сам се као истраживач по први пут сусрела са темом визуелне перцепције простора као веома комплексног сазнајног процеса који подразумева екстраховање и организовање утисака из окружења примљених чулом вида.

3. Одабир методолошког приступа, узорка и конципирање упитника

С обзиром на то да је реч о првом истраживању дечје перцепције визуелног идентитета Београда у оквиру домаће урбане антропологије, примарни циљ је био укључити што већи број деце у истраживање, тј. „чути“ што више аутентичних дечјих „изјава“. Стога сам одлучила да истраживање реализујем у некој од београдских основних школа и на тај начин у кратком временском року дођем до што већег броја саговорника различитог узраста, пола, материјалног статуса и сл. Одлучила сам се за ОШ „Кнегиња Милица“ која се налази у блоку 62 у општини Нови Београд, јер ју је у том тренутку похађао мој син. Након консултација са директором школе, наставницама разредне наставе и педагогом ове установе, одлучила сам да у истраживању учествују ђаци продуженог боравка, као и ученици једног одељења 3. и једног одељења 4 разреда – укупно 60-оро деце узраста 7–11 година. Низ фактора утицао је на то да приликом истраживања дечје перцепције визуелног идентитета

Београда комбинујем три методолошка поступка: цртеж, анкетни упитник и интервју. Имајући у виду когнитивне и изражајне способности деце узраста 7–8 година, одлучила сам да се ђаци 1. и 2. разреда о симболима Београда изразе ликовно, односно да нацртају и обоје један, по њиховом мишљењу, главни симбол града у коме живе. Више је разлога зашто је анкетни упитник одабран да буде основни метод прикупљања података међу ученицима 3. и 4. разреда: прво, анкетним упитником је могуће забележити изјаве, ставове и мишљења великог броја учесника компетентних да пружи одговоре на конкретно постављена питања; друго, истраживања анкетног типа омогућавају прикупљање упоредивих података погодних за даљу анализу и треће, не и најмање важно, јесте специфична епидемијска ситуација током које је истраживање вршено – писано анкетирање, односно „папир-оловка“ упитници процењени су, у складу са прописаним мерама превенције, као најпогоднији / најбезбеднији током пандемије болести Ковид-19. При конципирању анкетног упитника водила сам рачуна да деца узраста 7–11 година могу на једноставан и јасан начин изразити сопствену визуру главног града и уједно града у коме живе. Посебну пажњу посветила сам томе да постављена питања на првом месту буду лако разумљива, да имају логички редослед и да њихов број не буде превелик. Како би се, кроз дуже одговоре, добио што шири и занимљивији спектар информација, већи део питања био је отвореног типа (6 од 10); међутим, како попуњавање упитника након похађања редовне дневне наставе за децу нижих разреда основне школе не би било превише заморно, у 4 (од 10) питања дата је могућност да се понуђени одговори заокруже / рангирају. Питања из анкетног упитника су у другом делу истраживања послужила као водич за полуструктуриране интервјуе на узорку од 10-оро деце узраста 11–14 година (5–8. разреда основне школе), која живе у градским насељима Медаковић (1 дете старости 13 година), Миријево (2 деце старости 12 година, 1 дете старости 13 година и 1 дете старости 14 година), Врачар (2 деце старости 12 година и 1 дете старости 13 година) и Нови Београд (1 дете старости 12 и 1 дете старости 14 година). Део саговорника које сам том приликом интервјуисала јесу деца мојих пријатеља, док је други део узорка добијен по принципу „грудве снега“ (енг. *snowball sampling*¹²). Разговори са њима су, уз одобрење њихових родитеља, забележени и сачувани у форми звучних записа.

12 Више о наведеној методи в. Вучинић Нешковић 2013, 33-34.

4. Прибављање дозвола

За спровођење истраживања дечје перцепције визуелног идентитета Београда у ОШ „Кнегиња Милица“ на узорку од 60-оро деце било је неопходно прибавити низ дозвола. Крајем јануара 2021. године, директору школе сам усменим (телефонским) путем представила тему, методологију и циљеве истраживања. Након што се он сагласио да ученици школе којом руководи учествују у анкетном истраживању, упутио ме је у даљу процедуру прибављања дозвола. Молбу за одобрење научног истраживања у основној школи сам у писаној форми и електронским путем доставила Школској управи града Београда. Након што је после више од месец дана стигао њихов потврдан одговор, контактирала сам учитељице ћака који ће учествовати у истраживању и ближе их упознала са динамиком планираних активности. Оне су, након тога, путем Вибер група од родитеља затражиле сагласност да деца учествују у овом истраживању. Негативних одговора није било, тако да су почетком марта створени сви услови да се истраживање обави. Тачан датум је одређен у договору са учитељицама и у термину који је, према њиховој процени, био најадекватнији. За реализацију другог дела теренског истраживања, усмену сагласност сам добила од родитеља деце које сам интервјуисала. То су, у великом броју случајева, биле моје колеге и пријатељи, што је умногоме олакшало целокупну процедуру, јер је постојало узајамно поверење на релацији истраживач – родитељ / старатељ.

5. Спровођење теренског истраживања

Први део теренског истраживања обављен је у марту 2021. године у просторијама ОШ „Кнегиња Милица“. У тренутку истраживања, у основним и средњим школама на снази је била примена ванредног модела наставе услед пандемије болести Ковид-19. Како се, у већ отежаним условима, не би додатно „оптеретила“ редовна настава, задатак да нацртају (и обоје) оно по чему је, у визуелном смислу, град у коме живе препознатљив, постављен је пред 17-оро деце узраста 7–8 година (1. и 2. разред) која похађају продужени боравак.¹³ Задатак да деци објасне сврху цртања градских симбола на себе су преузеле наставнице разредне наставе. Ученицима 1. и 2. разреда дефинисана тема истраживања приближена је зами-

¹³ Продужени боравак је посебан облик образовно-васпитног рада са ученицима који се реализује у школи после или пре часова редовне наставе и у оквиру кога ученици имају самосталан рад и низ различитих облика слободних активности и један оброк.

шљеном „шетњом“ кроз главни град Републике Србије током које су деца замољена да „застају“ и „фотографишу“ она места која су по њиховом мишљењу лепа, занимљива и/или посебна; у наставку разговора продискутована је чињеница да не постоје два идентична „фотоалбума“ града који су „обишли“. Деца су замољена да на полеђини рада напишу своје име, године старости и, у случају да ликовни приказ није довољно „читак“, назив симбола за који су се определили. Са друге стране, 43 ученика 3. и 4. разреда је током редовне наставе попунило анкетни упитник. Пре попуњавања „папир-оловка“ упитника, ђаке сам упознала са темом истраживања кроз неформалан разговор, уз напомену да не постоје тачни и нетачни одговори. За попуњавање анкетног упитника деци је на располагање стављен један школски час. Имајући у виду да су деца овог школског узраста кроз наставни програм већ упозната са значењем и карактеристикама појединих визуелних маркера главног града, анкетираним ученицима је предмет истраживања био у потпуности јасан те није било потребе за детаљнијим објашњавањем појаве која се истражује и о којој се жели доћи до одређеног сазнања. У другом делу истраживања, које сам спровела у другој половини исте године, обавила сам 10 интервјуа са испитаницима старости 11–14 година. Тиме је 1) повећана репрезентативност узорка; 2) повишена старосна граница испитаника, те 3) проширен територијални обухват града у коме живе деца која су учествовала у истраживању.¹⁴ Анкетни упитник је у овој фази истраживања добио функцију водича за полуструктуриране интервјуе. Са саговорницама сам разговарала онлајн – путем Вибер позива / Скајпа – и то у највећем броју случајева уз присуство једног родитеља. Потребно је, такође, нагласити да је теренско истраживање у свим својим фазама спроведено у потпуности у складу са Етичким кодексом Етнографског института САНУ (Члан 9) који се темељи на међународним правним актима којима се штите права човека, укључујућу, између осталог и Конвенцију УН о правима детета.¹⁵

6. Сређивање, интерпретација и објављивање података

Подаци добијени анкетним упитником су били таквог квалитета да се на основу њих могла извршити и квалитативна и квантитативна

14 У наставку проучавања дечје перцепције урбаног пејзажа Београда узорком је обухваћено 10 деце која живе у градским насељима Медаковић (1 дете старости 13 година), Миријево (2 деце старости 12 година, 1 дете старости 13 година и 1 дете старости 14 година), Врачар (2 деце старости 12 година и 1 дете старости 13 година) и Нови Београд (1 дете старости 12 и 1 дете старости 14 година).

15 Доступно на https://etno-institut.co.rs/storage/635/61c36ce7bde09_5f33deefc1cef_eticki-kodeks-srpski-SKENIRANO.pdf

анализа. Разговори забележени у виду звучних записа били су неуједначене дужине и квалитета, али довољни за даљу обраду. Сви ликовни радови били су јасно „читљиви“, односно недвосмислено су асоцирали на предмет ликовног исказа, док су акцентирани делови, облици и детаљи одабраних визуелних маркера послужили за даљу интерпретацију и компарацију података. Резултате првог теренског истраживања објавила сам у чланку *Children's perception of the visual identity of Belgrade* (Bogdanović 2022). Циљ рада био је да, у оквиру постојећих теоријских оквира, размотри неке од кључних аспеката дечје перцепције визуелног идентитета главног града. Том приликом евидентирани су они елементи урбане структуре који се налазе у основи визуелног идентитета Београда; маркиран је његов главни симбол уз експликацију критеријума на основу којих су деца издвојила централни визуелни маркер града у коме живе; сагледана је визуелна целина главног града уз мапирање кључних тачака на симболичкој мапи Београда итд. Подаци добијени током другог теренског истраживања анализирани су у комуникацијском кључу – конкретније, размотрени су функционални аспекти оних саставница урбаног пејзажа Београда којима су његови становници узраста 7–14 година приписали статус симбола, односно анализирана је симболичка комуникација која се у простору главног града остварује на релацији деца – урбано окружење (Богдановић 2023).

Закључак

У циљу извођења закључка о примењеном методолошком поступку када је реч о истраживању дечје перцепције визуелног идентитета Београда, у закључку рада ћу продискутовати предности и мане одабраних методолошких техника, јер они директно утичу и на све остале фазе антрополошког истраживања града / у граду. Први од њих – цртеж – који до сада није примењиван у оквирима српске урбане антропологије, показао се као изузетно подобан. Начин на који су деца узраста 7–8 година нацртала симболе града у коме живе – посебно обраћајући пажњу на својство облика визуелног маркера, боју и детаље – говори о томе да су захваљујући примени ове методолошке технике ђаци 1. и 2. разреда основне школе заиста уживали учествујући у овом истраживању. Подаци добијени овим методолошким поступком били су, за даљи ток истраживања, од великог значаја, нарочито за компарацију и извођење закључака

везаних за корелацију стицања урбаних искустава – сагледавања симболичке структуре (Бео)града. Примена анкетног упитника дала је шаренолике податке. Мана ове методолошке технике, бар када је реч о конкретном истраживању, била је то што поједини одговори нису могли да се прочитају (нечитак рукопис), на нека (најчешће отворена) питања нису добијени одговори (чини се да неки од испитаника нису били ради да попуњавају празна поља у анкетном упитнику), те да поједина деца нису разумела нека од постављених питања, док времена за додатна појашњења није било (што због ограничавајућих физичких услова у пуној учионици, што због недостатака времена).¹⁶ Предност ове методолошке технике била је та што је добијено прегршт података који су у даљем истраживачком процесу били статистички обрадиви, те самим тим кључни за квантитативну анализу. Када је реч о трећој примењеној техници – интервјуу – подаци су, као и у случају анкете, били различитог квалитета и квантитета. Стекла сам утисак да је већина интервјуисане деце осећала извесну нелагоду приликом разговора са непознатом особом о теми која суштински није у опсегу њиховог интересовања, те да су се прибојавала да ли ће дати „тачне“ и довољно добре одговоре на постављена питања. Такође, (оправдано) присуство родитеља разговору који сам водила са испитаницима узраста 11–14 година показало се као отежавајућа околност – деца су се неретко окретала ка мајци / оцу тражећи одобрење за давање појединих одговора. Иако сам као истраживач покушавала да родитеље у што је могуће већој мери искључим из самог разговора, они су се врло често самоиницијативно укључивали у дискусију, износећи сопствене импресије о некој урбаној појави / пракси, на шта из пристојности и захвалности што су дали одобрење да њихова деца учествују у истраживању нисам могла да у потпуности адекватно реагујем. *Summa summarum*, два теренска истраживања била су довољна како би се започела истраживања дечје перцепције визуелне појавности главног града, те указало, мада на тек један елементаран начин, на потенцијално нови приступ проучавању / сагледавању начина перцепције визуелне димензије града као структурног контекста дечјег урбаног искуства. Чини се да су начињени почетни кораци када је у питању истраживање визуелне појавности Београда и то виђене (и доживљене) из перспективе деце узраста 7–14 година:

16 Примера ради, на питање да наведу три симбола града у коме живе, поједини анкетирани ученици наводили су државне (националне) симболе попут грба, химне и заставе Републике Србије, што говори о томе да нису разумели постављено питање.

евидентирани су они елементи урбане структуре који се, према мишљењу деце која су учествовала у истраживању, налазе у основи визуелног идентитета Београда; маркиран је његов главни симбол уз експликацију критеријума на основу којих су анкетирана деца издвојила централни визуелни маркер града у коме живе; сагледана је визуелна целина главног града уз мапирање кључних тачака на симболичкој мапи Београда итд. Такође, овим истраживањима је потврђено и то да деца имају развијен однос према урбаној околини која их окружује те да су, у том смислу, компетентни урбани актери вредни даљег проучавања.

Литература

Бандић, Душан (ур.) 1984. Етнолошке свеске 5. Зборник радова VIII саветовања Етнолошког друштва СР Србије одржаног априла 1984. године у Смедереву.

Благојевић, Гордана. 2020. Урбани простор као музичка сцена: београдске приче. *Гласник Етнографског института САНУ* 68 (1): 95-111.

Богдановић, Бојана. 2019. Антропологија града – политичко конструисање простора. Београд: Етнографски институт САНУ.

Богдановић, Бојана. 2020а. Град као метатекст: студије из српске урбане антропологије. *Гласник Етнографског Института САНУ* 68 (1): 7-12.

Богдановић, Бојана. 2020б. Симболичка (ре)конструкција Титовог Ужица у периоду 1991–1994. године. *Гласник Етнографског Института САНУ* 68 (1): 75-93.

Bogdanović, Bojana. 2022. Children's perception of the visual identity of Belgrade. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 70 (2): 103-127.

Богдановић, Бојана. 2023. Симболичке функције саставница урбаног пејзажа Београда – децја перспектива. *Гласник Етнографског института САНУ* 71 (2): 177-198.

Дражета, Богдан и Младен Станкић. 2020. Архитектонско-антрополошко истраживање Бежаније на почетку XXI столећа – утицај урбаног развоја на границе и перцепцију насеља. *Наслеђе* 21: 141-157.

Ђорђевић, Тихомир. 1922. Предговор у *Наши нови градови на југу*, Коста Н. Костић, Београд: Српска књижевна задруга.

Ђорђевић, Тихомир. 1984. *Наш народни живоји IV*. Београд: Просвета.

Ђоређевић Црнобрња, Јадранка и Александар Крел. 2024. Дечји рођендани на зеленим површинама у Београду – пример уписивања културних садржаја у физички простор. *Гласник Етнографској инститиути САНУ* 71 (3): 137-158

Филиповић, Миленко. 1927. Породична, лична и еснафска слава у Велесу. *Гласник Етнографској музеја* 2: 28-34.

Филиповић, Миленко. 1931. Породична слава и сличне славе у Тетову. *Гласник Етнографској музеја* 6: 16-27.

Филиповић, Миленко. 1934. Стари занати и еснафи у Велесу. *Гласник Етнографској музеја* 9: 46-57.

Хаџи Васиљевић, Јован. 1932. Врањска градска народна ношња ранијих година. *Гласник Етнографској музеја* 7: 6-31.

Ивановић Баришћ, Милина. 2019. „Значај теренског рада“. У *Живоји посвећен грађању за етничким идентитетом*, ур. Маца Царан Андрејић и Миљана-Радмила Ускату, 357-371. Темишвар: Западни Универзитет у Темишвару.

Јаковљевић Шевић, Тијана. 2020. Ког је рода град? Одними и ородњавање простора: пример града Новог Сада. *Гласник Етнографској инститиути САНУ* 68 (1): 113-129.

Крстић, Немања. 2020. О методи дубинског интервјуа. *Годишњак за социологију* 16 (25): 77-101.

Маловић, Марија. 2019. Педагошке импликације комерцијализације игралишта за децу раног узраста у граду. *Насиља и васпитање* 68 (1): 51-70.

Marković, Dragan, Dragan Cvetković, Zona Kostić i Aleksandar Tasić. 2009. *Osnovi grafičkog dizajna*. Beograd: Univerzitet „Singidunum“, Fakultet za informatiku i menadžment.

Nikolić, Sara. 2023. *Antropologija novobeogradskih blokova: urbano stanovanje, stvaranje društvenih prostora i novi život prostornih zajedničkih dobara*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.

Николић, Сара и Ања Вујовић. 2020. Дражи заједништва: сензорни приступи просторним заједничким добрима. *Гласник Етнографској инститиути САНУ* 68 (1): 149-168.

Николић, Владимир М. 1927. Тилимарство у Књажевцу. *Гласник Етнографској музеја 2*: 55-58.

Пантелић, Никола. 1995. У спомен Тихомира Ђорђевића и Јована Ердељановића. *Гласник Етнографској институција САНУ 44*: 11-16.

Perković, Zorislav. 1987. Urbanitet i antiurbane tendencije. *Revija za sociologiju 17* (1-2): 135-147.

Radović, Srđan. 2013. *Grad kao tekst*. Београд: Библиотека XX век.

Радовић, Срђан. 2014. *Београдски огоними*. Београд: Етнографски институт САНУ.

Радовић, Срђан. 2017. Урбана истраживања у етнологији и антропологији у Србији – од „удаљеног погледа“ до „субдисциплине“. *Етноантрополошки проблеми 12* (2): 583-601.

Radović, Svetlana Đ. 2014. *Gradski prostor kao okvir svakodnevnog života dece na primeru istraživanja konkretnih urbanih prostora u Novom Sadu*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.

Radović, Svetlana Đ. 2015. Grad, mesto za dete ili dečje mesto – prostorni aspekti institucionalizacije detinjstva iz perspektive dece. *Krugovi detinjstva 2*: 81-97.

Radović, Svetlana Đ. 2016. „Igrališta – prostorni resursi strukturisane i kontrolisane igre.“ U *Svakodnevni život deteta*, ur. Lada Marinković, 80-99. Novi Sad: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača, Novi Sad.

Тодоровић, Ивица. 2023. Нова испољавања и значења литија – очување идентитета и сакрализација простора и времена у београдском (и ширем српском) контексту. *Гласник Етнографској институција САНУ 71* (2): 55-76.

Влаховић, Петар (ур.) 1984. Зборник радова Етнографског института књига 14–16. Београд: Етнографски институт САНУ.

Вучинић Нешковић, Весна. 1999. *Просторно понашање у Дубровнику*. Београд: Филозофски факултет.

Вучинић Нешковић, Весна. 2013. *Методологија шеренској истраживања у антропологији*. Београд: Српски генеалогски центар и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Вучинић Нешковић, Весна. 2020. Настава урбане антропологије на терену: проучавање расељавања Рома у Београду. *Гласник Етнографској институција САНУ 68* (1): 13-51.

Zlatanović, Ljubiša. 2014. Učesničko posmatranje kao istraživačka metoda u antropologiji – prednosti i ograničenja. *Glasnik Antropološkog društva Srbije* 49: 167-171.

Bojana Bogdanović

Methodology of researching the city / in the city in contemporary Serbian urban anthropology

The paper provides an overview of all phases of empirically oriented research on the city / in the city, with a special focus on the methodology of researching the visual identity of Belgrade, which was conducted in 2021 on a sample of 70 primary school children. The aim of the paper is to point out the methodological complexity of the process of researching urban themes, and summarize the previous experiences of working with children as specific urban actors.

Keywords: city, methodology, Serbian urban anthropology, children.

Прилог 1. Анкетни упитник / Водич за полуструктуриране интервјуе

Ја се зovem _____ и имам _____ година.

1. Како би изглед града у коме живиш описала другу или другарици који никада нису били у Београду?

---

2. Шта мислиш по чему се изглед Београда разликује од изгледа других градова у којима си био / била? Молим те да бројевима од 1 до 5 (при чему је 1 најмања, а 5 највећа оцена коју дајеш) обележиш понуђене одговоре:

a) по томе што има две реке и планину Авалу у близини _____

b) по бројним споменицима _____

c) по музејима, позориштима и галеријама _____

d) по парковима, игралиштима _____

e) по црквама _____

3. Да ли је по твом мишљењу Нови Београда у коме живиш лепши од других делова града? Заокружи одговор: ДА / НЕ

4. Ако је твој одговор ДА, можеш ли укратко да објасниш по чему је изглед Новог Београда другачији од осталих делова града?

---

5. Шта је по твом мишљењу главни симбол Београда (нпр. Калемегдан, Храм Св. Саве, торањ на Авали и сл.)? Молим те да наведеш само један одговор:

---

6. Молим те да укратко објасниш свој одговор:

---

7. Да ли си посетио / посетила овај симбол града? Заокружи одговор: ДА / НЕ

8. Да ли си о том симболу града:

- а) Гледао / гледала на телевизији / у књизи
б) Чуо / чула о њему од родитеља / другова / баке, деке
с) Читао / читала у уџбенику или ти је о њему нешто причала учитељица?

9. Молим те да наведеш још (барем 3) симбола нашег града:

---

10. Да ли би нешто променио / променила у изгледу града у коме живиш? Шта је то што би додао / додала, уклонио / уклонила и сл?

Ако желиш још нешто да ми кажеш о изгледу свог града, а да то већ ниси, то можеш урадили овде:

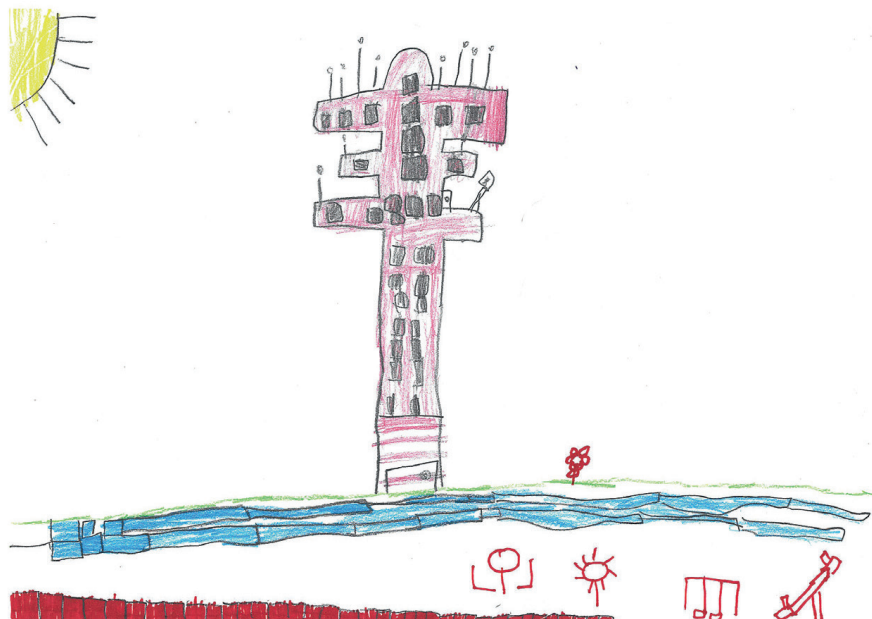

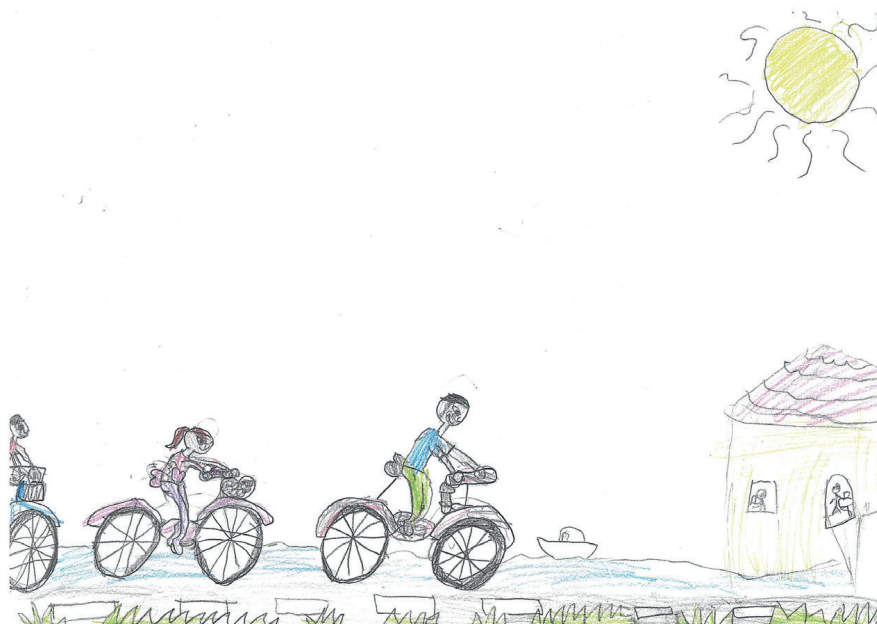
Прилог 2. Узорак дечијих цртежа

Слика 1: Храм Свештој Саве, Луна, 7 јодина.

Слика 2: Торањ на Авали, Боїдан, 8 іодина.

Слика 3: Савски кеј, Ива, 7 іодина.

Слика 4: ОШ „Кнегиња Милица“, Исидора, 7 година.